

Мудрий М.М., Аркуша О.Г. Історія: Україна і світ

1. Японська експансія в Китаї

Після Вашингтонської конференції 1921–1922 рр., де йшлося про обмеження озброєнь і вирішення проблем Далекого Сходу та басейну Тихого океану, Японія на деякий час відмовилася від претензій на Китай. Вона намагалася діяти в дусі компромісів, особливо з Британією і США, дотримуватися принципів Ліги Націй. Поміркованість японської зовнішньої політики, навіть попри мілітаристські настрої в суспільстві, була заслугою міністра закордонних справ і прихильника пацифізму Кедзюро Сідехари. Поняття «дипломатія Сідехари» стало в той час загальноживаним. Однак військові вважали, що примирлива політика послаблює державу. У 1931 р. японська (квантунська) армія без рішення уряду окупувала Маньчжурію. Ця подія стала крахом сподівань Сідехари щодо мирного врегулювання відносин з Китаєм.

Сам Китай після війни зазнавав великих труднощів і лише формально зберігав державну єдність. Реальна влада в провінціях належала військовим губернаторам (так званим генералам), які боролися за контроль над Пекіном. Вони спиралися як на власні армії, так і на різні зовнішні сили: орієнтувалися хто на Японію, а хто на США і Британію. Головні події китайської історії в той час були пов'язані зі зростанням впливів партії гоміньдану, в якій провідну роль відіграв Сунь Ятсен, а згодом Чан Кайші. Кульмінацією очоленого гоміньданом руху за об'єднання країни став «північний похід» Народно-революційної армії й перетворення в 1928 р. гоміньданського уряду в Нанкіні на загальнонаціональний.

Західні держави були змушені відмовитися від орієнтації на пекінський уряд, який часто змінювався, і визнати уряд гоміньдану. Однак і влада гоміньдану в багатьох регіонах Китаю була тільки уявною. Незалежну від Нанкіна політику проводили правителі північних і північно-західних районів. Деякі запроваджували навіть власну валюту й укладали міждержавні угоди з СРСР, отримували звітти зброю й військових радників. Після розриву в 1929 р. дипломатичних відносин з СРСР гоміньданський уряд зіткнувся з сильною опозицією контрольованих комуністами районів: комуністи переважили в союзників на ворогів. До того ж нанкінський уряд успадкував важку економічну ситуацію: десятки мільйонів людей потерпали від голоду і повеней. У 1930-х роках уряду вдалося дещо покращити ситуацію, зокрема налагодити систему адміністрації, податків, стабілізувати грошову одиницю, збудувати нові дороги, розпочати ремонт іригаційних споруд.

Внутрішні конфлікти зробили Китай відкритим для японської агресії. Вона розпочалася в 1931 р. проти Маньчжурії. На захопленій території японці розпустили китайську адміністрацію й проголосили утворення держави Маньчжоу-Го, яка заявила про тісний військовий союз із Японією. У відповідь на висновок Ліги Націй про маріонетковий характер держави Маньчжоу-Го Японія вийшла в 1933 р. з цієї міжнародної організації. У наступні роки японські війська розширювали контроль над північними регіонами Китаю. Нанкінський уряд гоміньдану, зосереджений на боротьбі з комуністичними партизанами, уникав збройних зіткнень з японцями. Відтак був змушений задовольняти їхні територіальні претензії.

Розгортання японської агресії сприяло поширенню серед китайців антияпонських настроїв. Під тиском суспільства і військових Чан Кайші

був змушений припинити боротьбу з комуністами і вдатися до організації єдиного антияпонського фронту. Як тільки гоміньдан заявив про припинення громадянського конфлікту в 1937 р. розпочалася японсько-китайська війна. До кінця року японці захопили Шанхай і Нанкін, де влаштували різанину містян. На окупованих територіях японці створили в 1940 р. маріонетковий китайський уряд, з яким відразу уклали мирну угоду. Об'єднані збройні сили гоміньдану й комуністів чинили опір з території, яка залишилася під їхнім контролем, а в тилу ворога розгорнули партизанську війну. Надалі японці не здійснювали наступальних операцій, очікуючи на загальний параліч китайської влади.

Запитання і завдання

1. *Схарактеризуйте японсько-китайські відносини в 1920–1930-х роках.*
2. *Поміркуйте про мотиви японської агресії в Китаї. Обґрунтуйте або спростуйте твердження, що японська агресія була спадком тривалої ізоляції Японії.*

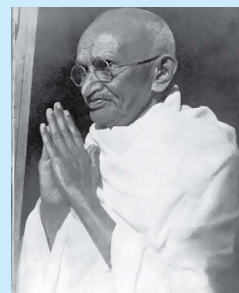
2. Антиколоніальний рух в Індії. Махатма Ганді

У Першу світову війну Індія була втягнута на боці метрополії – Великої Британії. Водночас під час війни набув популярності рух за надання Індії самоврядування, що, подібно до Ірландії, отримав назву «рух за гомруль». Індійський національний конгрес (ІНК), який був заснований ще в 1885 р. і став головною політичною партією індійців, неодноразово звертався до колоніальної влади про надання автономії. Однак британці не поспішали з поступками. Їхні спроби посилити колоніальний тиск викликали опір і зростання популярності екстремістів у середовищі ІНК. Наприкінці Першої світової війни антибританські акції протесту стали частим явищем у політичному житті Індії. У підсумку наприкінці 1919 р. було прийнято Акт (закон) про управління Індією, який відкривав можливості для залучення індійців до управління країною.

Після війни антиімперський опір в Індії проявився у масових рухах і великих особистостях. Діячем, який справив величезний вплив на історію Індії, став Махатма Ганді. Під його керівництвом ІНК перетворився на широкий фронт усіх національно-патріотичних сил, який нарощував тиск на британську владу. Ганді намагався втримати діяльність ІНК у межах концепції ненасилля («ненасильницького неспівробітництва»). Однак на

Особа в історії

Махатма Ганді (Могандас Карамчанд Ганді, 1869–1948) – керівник та ідеолог національно-визвольного руху Індії. Вищу юридичну освіту здобув у Лондоні. У 1893–1914 р. працював юрисконсульту у торговельній компанії в Південній Африці. Там включився в боротьбу проти расової дискримінації, сформулював філософію ненасилля. Після повернення на батьківщину в 1915 р. Ганді зблизився з партією ІНК. Організовані Ганді акції громадянської непокори передбачали, зокрема, бойкот британських товарів. Допровадив до проголошення незалежності Індії в 1947 р. Убитий індійським націоналістом, який свій вчинок пояснював незгодою з тим, що Ганді намагався шукати порозуміння з мусульманами, начебто зраджуючи інтереси індусів.

початку 1920-х років жертв уникнути не вдалося, а сам Ганді опинився у в'язниці. Антиколоніальні виступи в Індії показували, що можливості управляти цією територією для британської влади суттєво звужуються.

Погляд сучасника

Висловлювання Махатми Ганді, які стали крилатими:

Спочатку вони тебе не помічають, потім сміються над тобою, потім борються з тобою. А потім ти перемагаєш;
Коли б у мене не було почуття гумору, я б давно наклав на себе руки;
Принцип „око за око” зробить увесь світ сліпим;
Світ достатньо великий, щоб задовольнити потреби будь-якої людини, але занадто малий, щоб задовольнити людську жадібність;
Якщо ти хочеш зміни в майбутньому – стань цією зміною в сьогодні;
Слабкий ніколи не пробачає. Пробачати – властивість сильного;
Найкращий спосіб знайти себе – це розчинитися в служінні іншим;
Що б ти не зробив в житті – цього буде замало. Але дуже важливо, щоб ти це зробив;
Свобода нічого не коштує, якщо вона не включає в себе свободу помилятися;
Я знаю тільки одного тирана, і це тихий голос совісті;
Це завжди було незрозумілим для мене: як люди можуть поважати себе, принижуючи таких самих, як вони;
Знайди мету – ресурси знайдуться;
Єдиний спосіб жити – це давати жити іншим;
Це не дуже мудро бути упевненим у власній мудрості. Необхідно пам'ятати про те, що найсильніший може проявити слабкість, а мудрий може припуститися помилки;
Справи совісті не вирішуються більшістю голосів;
Долайте ненависть любов'ю, неправду – правдою, насильство – терпінням;
Те, що можливе для одного, можливе для всіх;
Без моєї згоди ніхто не може мені зашкодити;
Яка різниця для мертвих, сиріт і бездомних, в ім'я чого творяться свавілля і руйнування – в ім'я тоталітаризму або в ім'я священної демократії і лібералізму?;
Моє переконання таке, що ніяка людина не втрачає свободу інакше як через свою власну слабкість;
Людина – це продукт своїх власних думок. Про що вона думає, тим вона і стає;
Якщо бажаєш, щоб світ змінився, – сам стань цією зміною.

Лист Махатми Ганді до Адольфа Гітлера із засудженням політики агресії й насильства:

24 грудня 1940 року.

Мій друже, те, що я звертаюся до Вас як до друга, – не є формальністю. Я не маю ворогів. Ув останні 33 роки справою мого життя було заручитися дружбою всього людства, ставлячись по-дружньому до всіх людей незалежно від раси, кольору шкіри або віросповідання... Ми не маємо сумнівів у Вашій мужності й відданості батьківщині, а також ми не віримо в те, що Ви є потвора, якою Вас змальовують Ваші опоненти.

Проте Ваші власні писання і висловлювання та виступи Ваших друзів і шанувальників не залишають сумнівів у тому, що багато Ваших дій є жажливі й несумісні з людською гідністю. Тому ми, мабуть, не можемо побажати успіху Вашій зброї. Ми виступаємо проти британського імперіалізму не менше, ніж проти нацизму. Однак наш опір не спрямований на завдання шкоди британському народові. Ми прагнемо переконати їх, а не розбити на полі бою.

Метод ненасильства спроможний завдати поразки усім найлютішим силам у світі. Коли не британці, то інша держава неодмінно перемаже Вас Вашою такою зброєю. Ви не залишите своєму народові спадщини, якою він міг би пишатися.

Ваш щирий друг М.-К. Ганді

Панові Гітлеру

Берлін, Німеччина.

Режим доступу: <http://maysterni.com/publication.php?id=86545>

Після звільнення Ганді рух стрімко зростав, і його вже не задовольняли британські обіцянки надати Індії статус домініону. У 1927 р. ІНК ухвалив рішення про головну мету – досягнення повної незалежності Індії. У 1930-х роках ІНК зосередився на організації масових акцій громадянської непокорності, а також на розробці економічного й політичного устрою майбутньої індійської держави. Соціально-політичне і релігійно-філософське вчення, що стало ідеологією індійського національно-визвольного руху, називають *гандизмом*. Його основні принципи: досягнення незалежності Індії мирними засобами з залученням широких народних мас; боротьба під керівництвом ІНК (у 1939 р. налічував 5 млн членів); прагнення загального миру й урегулювання конфліктів шляхом арбітражу; релігійність і збереження патріархального укладу, зокрема відродження сільської громади й кустарних ремесел.

Запитання і завдання

1. *Схарактеризуйте антиколоніальний рух в Індії в 1920–1930-х роках. Визначте і поясніть зміст поняття «гандизм».*
2. *Перегляньте художній фільм «Ганді» (реж. Р. Аттенборо, 1982 р.) і підготуйте відгук на нього. Схарактеризуйте світогляд М. Ганді.*

3. Модернізація Туреччини та Ірану

Перша світова війна для Османської імперії завершилася капітуляцією перед Антантою й укладенням Севрського договору (1920 р.). Поразка султанської дипломатії, яка погодилася з важкими умовами мирної угоди (Туреччина втрачала значні території, над країною встановлено повний контроль європейських держав), зруйнувала авторитет султанського уряду. Водночас поява на турецькій території іноземних військ призвела до стихійної організації підпільних груп і партизанських загонів, які в Анатолії об'єднав Мустафа Кемаль. Йому вдалося досягнути порозуміння з країнами-переможницями. У 1923 р. Туреччину проголошено республікою. Президентом став Кемаль, а столицею – Анкара. Кемаль правив Туреччиною до 1938 р., здобув серед співвітчизників незаперечний авторитет і по суті створив нову, засновану на націоналізмі (тобто суверенітеті нації), державу.

Скориставшись патріотичними настроями, Мустафа Кемаль вирішив подолати вікову відсталість країни. Розпочато стрімку європеїзацію та модернізацію країни, яка зачепила всі сторони життя суспільства: від політичного устрою й релігії, яку відокремлено від держави, до одягу, алфавіту й календаря. Було запроваджено світське навчання, а жінки отримали виборчі права. Утім така європеїзація не означала демократії. Кемаль будував мононаціональну державу, в якій іншим етносам фактично не було місця. Усіх, включно з курдами, які становили понад 20 % населення, було оголошено турками. Так само заборонено всі мови, крім турецької. Не дотримувався Кемаль і міжнародних обіцянок щодо збереження самобутності вірмен, греків і євреїв.

У 1930-х роках в країні наростали пантурецькі настрої. Гаслом стало «Туреччина для турків і турки для Туреччини». У 1934 р. парламент надав Кемалю прізвисько Ататюрк (Батько турків). Тоді це не мало негативного звучання, назагал відповідало європейським настроям. Туреччина була успішною в зовнішній політиці: у 1932 р. вступила до Ліги Націй, а в 1934 р. приєдналася до Балканської Антанти – військового блоку Греції, Румунії та Югославії під патронатом Франції. І навіть після смерті

Мустафа Кемаль
Ататюрк

Реза-шах Пехлеві

Вищі командири іранських збройних сил, урядовці та їхні дружини відзначають скасування чадри. 1936 р.

Ататюрк прищеплена політичним елітам європейська спрямованість працювала на користь Туреччини. У нову світову війну вона ввійшла нейтральною державою, згодом приєдналася до антигітлерівської коаліції.

Подібні політичні й суспільні зміни відбувалися в Персії (від 1935 р. Іран). Зі світової війни ця держава вийшла у стані хаосу. На території Ірану перебували російські (згодом більшовицькі), турецькі, британські війська, під гаслами ісламу розгорнули діяльність антиурядові рухи. На хвилі невдоволення і під претекстом наведення порядку в 1921 р. відбувся військовий переворот. До влади прийшов полковник Реза-хан. З його іменем були пов'язані модернізаційні реформи, які почалися після того, як парламент (меджліс) у 1925 р. усунув від влади шаха й передав керівництво Резі-хану. Установчі збори оголосили його спадковим шахом Ірану під іменем Реза-шах Пехлеві. Він правив до 1941 р.

Економічна програма уряду передбачала значні державні інвестиції в промисловість. У країні будували шосе й морські порти. Трансіранська залізниця з'єднала узбережжя Перської затоки й Каспію. У сільському господарстві запроваджено приватну власність на землю. Натуральні податки замінено грошовими, розгорнуто кредитування землевласників. Вжито заходи для послаблення впливу ісламу на щоденне життя іранців: мусульманський місячний календар замінено сонячним, на зміну шариату прийшло світське законодавство на основі французького права, розпочато запровадження європейського одягу (жінкам заборонено носити чадру), зменшено кількість релігійних шкіл на користь світських. У 1934 р. відкрито Тегеранський університет (від 1938 р. на навчання до нього приймали й жінок). Європейські нововведення більшість населення зустріла вороже, й деякі з них (як-от головні убори) доводилося запроваджувати примусом. Усі модернізаційні заходи проводилися в дусі націоналізму й пропаганди відродження величі давньої Іранської держави.

У зовнішній політиці в 1930-х роках Іран орієнтувався на Німеччину. У країні працювали німецькі фінансові радники й інженери. Іран поставляв у Німеччину зерно, бавовну і вовну, отримуючи взамін зброю, залізничне і промислове обладнання. Однак з початком німецько-радянської війни ситуація змінилася. Посилаючись на небезпеку приходу до влади в Ірані пронимецьких сил, у серпні 1941 р. в Іран вступили радянські й британські війська. Іран мав стратегічне значення для союзників, що визначалося його геополітичним розташуванням (через іранську територію здійснювалися поставки до СРСР вантажів за програмою ленд-лізу), а також запасами нафти і мінеральних ресурсів. У 1943 р. Іран оголосив війну Німеччині.

Запитання і завдання

1. *Схарактеризуйте процеси модернізації, які відбувалися в Туреччині й Ірані. Поміркуйте, що зумовило ці процеси й від чого залежав їх результат.*
2. *Укладіть і схарактеризуйте історичні портрети Мустафи Кемаля й Рези-хана. Що змушувало цих правителів модернізувати держави за європейським зразком?*

4. Північна Африка у сфері британських, французьких та італійських інтересів

На початок ХХ ст. майже вся Північна Африка опинилася під владою європейців. Франції належали (як колонії або протекторати) Алжир, Мавританія, Туніс і більша частина Марокко. Під зверхністю Іспанії знаходилася північна частина Марокко й Західна Сахара. Італія після турецько-італійської війни 1911–1912 рр. оволоділа Лівією, а в 1936 р. захопила Ефіопію. Велика Британія володіла Суданом і (як протекторатом – до 1922 р.) Єгиптом. Північноафриканські території держави-метрополії використовували переважно як джерела сировини й дешевої робочої сили. Не бракувало й політичних інтересів. Найбільшою турботою британців у цьому регіоні був контроль над Суецьким каналом.

У результаті Першої світової війни, зокрема перебудови європейських економік на воєнний лад, економічне становище північноафриканських територій погіршилося. Регіон охопила економічна криза, яка посилила виїзд місцевого населення до метрополій. Водночас війна активізувала суспільні рухи. Розширення контактів з метрополіями (через службу у війську, вивезення на роботу, виїзд на навчання) сприяло підйому національної свідомості місцевого населення, знайомило з новими способами боротьби за колективні інтереси. Народи Північної Африки очікували пом'якшення політичних режимів, розширення можливостей для розвитку автономії. У державах-метрополіях виникли численні патріотичні організації емігрантів з Північної Африки.

Політика метрополій, своєю чергою, хиталася від посилення колоніального тиску й так званих пацифікаційних акцій до років відносно лібералізації режиму. Там, де національно-визвольний рух був сильним, колонізаторам доводилося йти на поступки. У 1922 р. Велика Британія оголосила про скасування протекторату й перетворення Єгипту на незалежну суверенну державу. Правда, це не означало, що британці повністю втратили контроль над Єгиптом. Цей контроль зберігався через надану по суті самими британцями конституцію (захищала інтереси іноземців), про-британські настрої частини місцевого населення, а також економічну залежність (монокультурне бавовняне виробництво Єгипту не могло підтримувати економіку в умовах кризи). У 1930-х роках Північна Африка опинилася в епіцентрі гострого суперництва європейських держав, що провадило до Другої світової війни.

Запитання і завдання

1. *Схарактеризуйте становище й визначте тенденції історичного розвитку Північної Африки в 1920–1930-х роках.*
2. *Поміркуйте, чому Північна Африка опинилася в епіцентрі гострого суперництва європейських держав.*

5. Протиборство демократичних сил і диктаторських режимів у Латинській Америці

Перша світова війна безпосередньо не зачепила країн Латинської Америки: Аргентина дотримувалася політики нейтралітету, Бразилія оголосила війну Німеччині наприкінці 1917 р. Попри це, війна мала суттєві наслідки для латиноамериканських країн. Зростання споживання сільськогосподарської продукції й сировини в протиборчих державах призвело до зростання цін на цю продукцію. Це збільшило прибутки латиноамериканських країн, які використали для розвитку промисловості. У країнах формувалися національний капітал і робітничий клас, які заявили про свої права. На невирішене аграрне питання накладалися проблеми, притаманні промислово розвиненим країнам.

Війна призвела й до згорання капіталовкладень європейських держав, чим відразу скористалися США. У політичному плані в країнах Латинської Америки періоди демократії змінювалися диктатурами й авторитарними режимами, як-от у Бразилії в 1930–1934 і 1937–1945 рр. чи в Аргентині в 1930–1943 рр., коли при владі були військові. Встановлення диктаторських режимів відбувалося на тлі економічної кризи. Так, у 1930 р. до влади в Аргентині в результаті державного перевороту прийшов генерал Х. Б. Урібуру, який прагнув реалізувати варіант фашистської держави. Проти робітничого й лівого руху застосовано жорстокі репресії, профспілки розгромлено, а тисячі людей репресовано. Траплялися збройні конфлікти й між самими державами Латинської Америки. Так, у 1932–1935 рр. Болівія вела війну (щоправда невдалу) з Парагваєм за багатий на нафту район Гран-Чако. Тоді уряди двох держав діяли під тиском великих американських і європейських нафтових компаній.

На 1920–1930-ті роки припала друга хвиля імміграції українців за океан, зокрема до Аргентини, Бразилії, Уругваю і Парагваю. Від попередньої вона різнилася більшою кількістю представників інтелігенції, зокрема науковців, митців, діячів Української революції. Імміграція до Латинської Америки перетворилася з суто заробітчанської на колонізаторську, коли багато українців прибували сюди з намірами осісти на тривалий час. Основний потік українських переселенців спрямовувався до Аргентини, де були величезні площі вільних орних земель. Цьому сприяло й імміграційне законодавство, і наявність тут української громади, яка допомагала уникнути деяких труднощів життя в чужій країні. Мігранти походили з різних регіонів України (найбільше з Волині, Полісся, Галичини). Із західноукраїнських воєводств Польщі в 1926–1938 рр. до Аргентини емігрувало близько 77 тис. осіб, до Бразилії – 16 тис., Уругваю – 3,5 тис. Серед них були не тільки українці, а й чимало поляків і євреїв.

Запитання і завдання

1. Як вплинула Перша світова війна на становище країн Латинської Америки? Поміркуйте, чому в латиноамериканських країнах періоди демократії змінювалися диктатурами й авторитарними режимами.
2. Підготуйте інформацію про становище українських іммігрантів у Латинській Америці в 1920–1930-х роках.